

Fájdalmas utazás. Fejtő Ferenc elfordulása a szépírástól

Senki sem tette még fel Fejtő Ferenc páratlanul gazdag életművével kapcsolatban a kérdést: vajon miféle okok készíthették a fiatal, tehetséges szerzőt, hogy élete első könyve, az 1936-ban megjelent *Érzelmes utazás* igen kedvező fogadtatása – mondhatjuk bátran: sikere – ellenére ne szépíróként folytassa pályáját, vagy legalábbis ne próbálkozzék valamiféle kettős szellemi arculat kialakításával. Vajon pusztán figyelmetlenségről van szó, vagy fölhozhatók olyan okok és körülmények, amelyek e szokatlanul korai fordulat szellemi és életproblémaként való vizsgálatának elmaradását indokolhatják? Három ilyen mindenképp említhetünk.

Sokan vélték és vélik úgy ma is, hogy az elfordulás fő oka Fejtő Ferenc 1938-as emigrálásában keresendő. Ezt az érvet semmiképp sem söpörhetjük le az asztalról. Fejtő bizonyára tudatában volt annak, hogy mit jelent egy író számára a saját kultúrából, az élő (anya)nyelvi közegből való kiszakadás. Tudhatta, hogy írói pályája Párizsban nem teljesezhetne ki további magyar nyelven írt művekkel, a szépírói nyelvváltás pedig megfelelő képességek és az efféle váltásra alkalmas alkat esetén is olyan kockázat és trauma, aminek legalábbis kétséges a kimenetele. Sokat mondó tény mindemellett, hogy franciául csak a háború után kezdett el írni, a francia vidékről és parasztságról bujkálása közben még magyar nyelven vetette papírra azóta is kiadásra (és fordításra) váró emlékiratát.

Elaltathatta azután az utókor kíváncsiságát maga Fejtő is, aki sem különféle visszaemlékezéseiben, sem interjúiban, sem magánbeszélgetések során nem adta jelét annak, hogy a szépírói én és a váltás nyomán kiteljesedő történész, esszéista és publicista ének belső összecsapásából származó bármi feloldozatlan feszültséget hordana magában, épp ellenkezőleg. Büszke volt az *Érzelmes utazásra*, és már a francia szellemi élet régtől befogadott emigráns-doyenjeként, több nyelvre lefordított kötetek sokaságával a háta mögött is gyermeki türelemmel és sóvárgással várta, hogy franciául is megjelenjék, de nem tartotta magyarázatra szorulónak aényt, hogy – akármilyen nyelven is – miért nem írt több regényt. Ráadásul káprázatosan hosszú és szellemileg mindvégig eleven jelenléte miatt egészen a tavaly nyáron bekövetkezett haláláig a szó hagyományos értelmében nem is volt utókor. Nem tudtuk megfelelő távolságból szemlélni azokat a munkáit sem, amelyeket amúgy az ő utólagos reflexióitól függetlenül is rég magába zárt az elmúlt korszakok ideje.

Harmadjára igazak azok – a kötet korabeli fogadtatásakor is megfogalmazódó – észrevételek, amelyek szellemi lénye kettősségére utalnak. Az *Érzelmes utazás*ban is ott vannak már – kivált a regény családi fonalaktól eloldódó lapjain – az érzékeny szemű politikai elemző, s a nem mozgalmár módon elkötelezett baloldali társadalmi gondolkodó, sőt a későbbi történész eszme-futtatásai és szemlélete is, miként az irodalomhoz való kötődése sem merült ki a későbbi időkben sem a korai irodalmi kritikákra, a József Attilához fűződő szellemi és személyes viszonyra, valamint a *Szép Szó*ban vele és másokkal végzett szerkesztői munkára való visszaemlékezésekben, hanem rendre papírra vetett irodalmi kritikákban és esszékben is testet öltött. A váltás tehát nem volt szakítás, a korai szépírói én nyomai sosem tűntek el Fejtőből, s másfelől utóbb kiteljesedő történész, esszéista és publicista énjének vonásai jól láthatók már a fiatal szépíró szellemi arcvonásain is.

Mindeme megfontolások mégsem elég erősek ahhoz, hogy elálljunk a kiinduló kérdéstől. Nem, mert az *Érzelmes utazás* nem egyszerűen érdekes és szellemileg izgalmas olvasmány, amely irodalmi érényeket is mutat, de igazi regény, zárt univerzummal, saját mitológiával és nyelvvel. Aki képes ilyesmire, és nem csinálja (tovább), az mindenképp áldozatot hoz, lemond valamiről – adományról, isteni részesülésről, gyönyört adó munkáról... –, ami csak az övé, és amit helyette senki más nem tud megcsinálni. Miért s miként, kérdezzük tehát továbbra is, anélkül, hogy biztos választ tartogatnánk a tarsolyunkban. Próbáljunk azért az ismerős irányokból közelíteni, hátha előbbre jutunk általa.

Nézzük meg először a regény születésének körülményeit. Előrebocsáthatjuk, irodalmunkban keveseknek jutott olyan álomszerű indulás, mint Fejtő Ferencnek. „Tulajdonképpen nem is könyvnek indult – eleveníti fel a történetet Fejtő az *Érzelmes utazás* második hazai, 1989-es kiadása előszavában –, ahhoz még nem volt akkor elég önbizalmam, hogy könyvbe kezdjek, és túl fiatal is, hogy önéletrajzot írjak. Cikknek készült, a Nyugat számára, Babitsnak, akinek Illyés Gyula mutatott be, s aki atyai jóindulattal fogadott. Holott tudta, hogy József Attila jó barátja vagyok, aki nem sokkal azelőtt a Toll című lapban úgy lecsepülte, hogy később maga is megbánta kegyetlenségét. *Zágrábi útinapló* volt az írás címe”. (~, Magvető, 8. p.) Így volt, a tíz és fél oldalas írást ott találjuk a *Nyugat* 1935. novemberi számában (351-361. p.) S e pillanattól fogva szinte felgyorsultak események. „néhány nappal megjelenése után – folytatja Fejtő – levelet kaptam Dormándi Lászlótól, az író-kiadótól, kérve, hogy keressem föl az irodájában, mert a Nyugat-cikkemről szeretne velem beszélni. (...) azt mondta, hogy ő az Útinaplót élvezettel olvasta, de valahogy az az érzése, (...) hogy mintha ez a cikk egy belőlem kikíváncsolt könyvnek csak egy fejezete volna. Lenne-e hát kedvem azt a könyvet megírni?” Amint ugyanonnan megtudjuk, a nagy tekintélyű Pantheon Kiadó tulajdonosa a beszélgetés végén kész, már csak aláírásra váró szerződést tolt Fejtő elé. „A meglepetésből felocsudva, kis gondolkodás után, azt mondtam: miért is ne?”

Nem tudni, hogy a fenti beszélgetést pár nappal megelőzte, vagy követte a nevezetes irodalmi beavatás, amelyet Fejtő a Fodor Ilona által Neuilly sur Seine-ben 1976. július 16-án készített interjúban a következőképp mondott el: „Budapest számomra Párizs volt, teljesen kitágult a horizontom, és az embernek az a

szerencsése, hogy néhány év után bekerül az irodalmi élet központjába. Megismerkedtem egyrészt Babits Mihállyal és az egész Nyugat-körrel és azután Hatvany Lajos, mondjuk, aki fölfedezett, aki íróvá szentelt, ami melleleg nagyon mulatságos módon történt: mert ő olvasta a Nyugatban az egyik cikkemet. Nem ismertem őt, mikor telefonált nekem, hogy szeretne megismerni és jöjjenek el hozzá vacsorára. Elmentem hozzá vacsorára. Most képzelje el, egy fiatal srác, amilyen én akkor voltam, tapasztalatlan és teljesen ismeretlen és akkor ott volt egy asztalnál a Hevesi András, a Cs. Szabó László, az Ignó Pál, a József Attila, Katona Jenő és nem is tudom még kik voltak ott egy nagy asztalnál és akkor egyszerre, amikor bejövök, akkor a Hatvany mutat be mindenkinek, mondván: „Fejtő Ferenc, aki egy igazi író”. Attól kezdve Hatvany Lajosnál állandóan ott jártam, őt rendkívül szerettem és akkor láttam, hogy mit jelent az, mikor valaki teljesen önzetlenül, csak azért, mert egy írása megtetszik neki, akkor mindent elkövet érte, hogy segítse, hogy melléje álljon. Ez volt Hatvany számomra. De akkor bekerültem egy baráti körbe, aminél jobbat hol találhattam volna az egész világon? (...) Kifejejtetem a Karinthy és a Szomorj és a Szép Ernőt, akik szintén ott voltak ezen a vacsorán.” (ARANYHANGOK III. Budapest, 2008, Petőfi Irodalmi Múzeum Médiatár, [a CD-hez csatolt füzetben]: p. 20-21)

Ismételjük hát meg a saját szavainkkal: Fejtő Ferenc a *Nyugatban* megjelent *Zágrábi útinapló* című szövegével jutott kiadói biztatáshoz és lehetőséghez, amellyel hamar élt is. Ha igaz, íróvá avatásának szimbolikus gesztusa így nem is a hamarosan elkészülő regényhez, hanem annak sűrített előzményéhez kötődött, amelynek terjedelme a majdani regénynek mindössze a tizedét érte el, s amely magában álló szöveggént, a folytatás szándéka nélkül készült. A kételkedésre e tekintetben ő maga ad okot, hisz emlékirataiban a nevezetes vacsorát a regény megjelenése utáni napokra teszi. (*Budapesttől Párizsig. Émlékeim*. Ford. Balabán Péter. Budapest, 1990, Magvető, pp. 140-142.) Az irodalomban nem föltétlen erény a gyorsaság, említsük meg azért, hogy a *Zágrábi útinapló* és az *Érzelmes utazás* megjelenése közt mindössze szűk félév telt el. (A regény elkövetkező kiadásakor a szerkesztőnek mindenképp figyelmet kell fordítania a folytatás egy köztes változatára. Fejtő Utijegyzetek címmel nyolc oldalas szöveget tett közzé *A toll* 1936. január 15-i számában, amelynek nagy részét utóbb beolvasztotta a regénybe, ám vannak benne ott fel nem használt, illetve némileg átírt részek is.) Könnyen bizonyítható könyvészeti tény ugyanis, hogy a kötet a Pantheonnál nem egy adatforrás (így az 1963-as *Magyar Irodalmi Lexikon*, vagy épp közös könyvünk, az 1997-es *Hongrois et Juifs...* általam fordított 2000-es magyar változatának: *Magyarság, zsidóság...* végén található bibliográfia) hibás közlésével szemben nem 1937-ben, de – már 1936-ban megjelent. Fejtő a fent idézett emlékiratában maga is téved, amikor a megjelenését az 1935-ös könyvnapokra teszi. (~, p.140.) A közlés egy év csúszással felel meg a valóságnak, a kötet az 1936 június 2-3-4-i könyvnapokra jött ki. (A róla szóló legkorábbi kritikák májusiak, ami mutatja, hogy a Pantheon nem az utolsó pillanatban készült el vele, s könyvrecenziós példányai szűkebb körben már korábban is közkezen forogtak). Azért is fontos ezt hangsúlyoznunk, hogy észrevegyük: Fejtőnek a magyar szellemi életben való szépiroi megjelenése és 1938 áprilisi emigrációja közt majdnem pontosan két év telt el. Ez ugyan nem számottevő idő a prózairói pályán, ám ahhoz mindenképp

elegendő – kivált egy ilyen sikerű első könyv után –, hogy a folytatás szándéka érzékelhető legyen. Nem feltétlenül és nyomban egy következő kötet, de legalább egy-egy novella, vagy más publikált szöveg alakjában. Fejtőnél azonban az effajta folytatásnak nemigen látni jeleit az említett két évben. Irodalomtörténeti esszéket és kritikákat – elsősorban a *Szép Szóban*, de másutt is – továbbra is írt és közölt ugyan, ám a *Nyugattal* az 1935 novemberi fergeteges indulást követően épp regénye megjelenésének idejére valami oknál fogva már meg is szakadt a kapcsolata. Néhány kritikát publikált még ott, az utolsót az 1936-os márciusi számban. E tény legalábbis gyengíti azt az érvet, amely az írói én elhagyásának legfőbb okát az emigrációban és a nyelvváltás kényszerében véli meglesni.

Amilyen álomszerű lehetett Fejtő számára a *Zágrábi útinapló* fogadtatása, épp oly kedvező volt az *Érzelmes utazás* is. Bármily furcsa, de – *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1905-1945* VI. kötete tanúsága szerint (Budapest, 1982, Akad. K. Szerk. Botka Ferenc és Vargha Kálmán, 372. és p. 839) – majdnem ugyanannyian irtak róla, mint Kosztolányi 1933-ban megjelent *Esti Kornéljáról*. Mindez persze az 1930-as évek több szempontból is rétegzett hírlapi és irodalmi nyilvánosságának megbízható figyelméről is tanúskodik, ám érdemtelen mű ritkán kapta meg ezt a figyelmet. A könyvnek a Nyugat-beli kiinduló szöveghez képesti címváltozását semmiképp sem tekinthetjük véletlennek. Az irodalmi beavatáson szinte előre átesett Fejtő fiatalos bátorsággal – hisz ne feledjük, mindössze a huszonhetedik évében volt ekkor – mindjárt világirodalmi igényt közöl velünk a méltatók többsége által is kiemelt Sterne-allúzióval. Magam ehhez hozzátenném, bár bizonyítani nem tudom, hogy Fejtő indítékai közt – a francia kultúra és azon belül is Flaubert szerelmese lévén – talán már helyet kapott a majdani francia fordítás címének összecsengése kedves *L'éducation sentimentale*-jával. Végére az *Érzelmes utazás* tényleg nem csak útinapló, de fejlődésregény is.

Fejtő ekkor már a hazai baloldal tekintélyes publicistája volt, nem meglepő tehát, hogy első könyve felé az öröm legelfogódottabb hangjai onnan érkeztek. „Fejtő Ferenc – írta a *Népszavában* Szélpál Arpád – neve a Szocializmus hasábjairól vált ismertté. Ott jelentek meg először feltűnést keltő tanulmányai. Az „Érzelmes utazás” az első nagyobblélegzetű munkája. Műfajra is érdekes: a szépirodalom, az útleírás és az elmélkedés kitűnően sikerült keveréke. Afféle „polgár vallomásai”, aki azonban szocialista lesz”. (...)

Örüljünk egy hozzánk tartozó fiatal tehetség elindulásának.” (1936. május 31., p. 12) Nem meglepő ugyanakkor, hogy a legélesebb kétely és kritika – amely, látjuk utólag: lucidus módon előlegezte Fejtő fordulatát –, épp hazai pályán, a *Szép Szó* hasábjain látott napvilágot. A barát és szerkesztőtárs Németh Andor írt így: „...tovább zsong bennünk a nyár, a fellázító, békéltető, korrumpáló nyár, mely megédesítette a szerző annakelőtte fanyar világnézetét. A legvégső hatásban elszakad egymástól az élmény s a fölébe épített ideológia. Ez túl akarná élni amant – mármint az ideológia a nyarat... De bármily rokonszenves gondolat a kortéziával temperált osztályharc, alkalmasint mégis csak nyár-ábránd, melyet a szerző zordabb viszonyaink között, azt hiszem, kénytelen lesz rezignáltan feladni... Túlpuha, túllenge, túleuropai.” (1936/6, p. 305)

Amúgy szinte csak a dicséret hangjai szóltak, idézzünk fel közülük is egyet-egyet. Remenyik Zsigmond a *Korunkban* így fogalmazott: „.... mint regény, éppúgy áttöri a műfaj klasszikus értelmezésben vett kereteit, mint ahogy áttöri, mint esszé, mint uti emlékezés éppúgy, mint vallomás. (...) Az idő is kavarog, napjaink árnyékos és nyomasztó rémülettel telített ideje is egybefolyik ördögi kapcsolatain át a század első éveinek idejével, olykor még azon túl is elmerül a múlt század közepébe, egy bizakodón polgárosult kor akváriumába, késői tragédiákat távolról sem sejtető bizakodással. És, mint ahogy a tér, idő, természet és társadalom, éppúgy a felvonultatott egyének sorsa is nyugtalanítóan kavarog ebben a regényes emlékezésben, egy ifjú kalandor társtalannak éppen nem nevezhető utazása alatt. Bizony, elképesztő bőségű ez a kötet, ismereteket közöl, tájékat vázol és korokat idéz. Íze van, különös íze, mint egy eddig általunk ismeretlen gyümölcsnek”. (1936/6, p. 544)

A Nagypál István írói név alatt publikáló Schöpflin Gyula – amint ismeretes: Schöpflin Aladár fia – az önvallomás, az én-regény problematizálásával indít: „Önvallomások irodalmi divatját éljük; érdemes volna boncolás alá vetni ezt az utóbbi egy-két év során elterjedt divatot, amely legjobb íróink egyikét-másikat is elkapja. Vajjon témahiány az oka ennek a jelenségnek? Vagy éppen a túlzott témabőség: az Én annyi mindent felszív magába, s annyira kitölti az alkotás területét, hogy az írói alakítás számára nem marad hely? Megvitatásra érdemes kérdés. Az, hogy egy író első könyve mindjárt önvallomás – ez ha nem is aggodalommal, de legalábbis fokozott igényekkel tölt el: gyanakodnunk kell, miért választotta első megjelenésekor az író saját maga témáját, mintegy a könnyebb végét fogva meg a dolognak.

Fejtő könyve fokozódón jöleső csalódás: könyve vérbeli íróember műve és olyan igényekkel lép fel tárgyával szemben, mintha „kitalált” történet volna”. (*Gondolat*, 1936. június, p. 333) E dicséretbe torkolló kételyhez kapcsolódik a felvidéki irodalomtörténész, Marék Antal kritikája is: „Az Én nagy vallomása után kíváncsian várjuk a folytatást. Sok író állott már meg vallomásánál, nem jutott tovább élete nagy élményénél, nem tudott beilleszkedni a mások életébe, hogy azt reprodukálja”. (*Magyar Írás*, 1936/7, p. 126) Nincs helyünk itt értekezni az én-prózával kapcsolatos befogadói várakozások gyökeres megváltozásáról, szót érdemel azonban az itt megfogalmazódó kétely. Hisz az a bizonyos behelyezkedési képesség, reproductív empátia tényleg feltétele a nagyobb írói életművek létrehozásának, lehet valaki jó író ezek nélkül is, ám életműve – miként arra a modern magyar irodalomból is számos példa hozható – terjedelmileg és szerkezetileg a nyomába sem érhet az effajta empatikus és epikus kiterjesztésre képes alkotók életművének. Nem ok nélkül feltételezhetjük, hogy számosan mondtak és mondanak le az írásról azért, mert érzékelik magukban ezt a hiányt. Vajon Fejtő szellemi személyisége hová sorolható, melyik típushoz állt közelebb? Azt gondolom, a válasz egyértelmű lehet. Történeti monográfiái, s mindenekelőtt a Heine és a II. József életrajz arról tanúskodnak, hogy Fejtő a lélektani és a történelmi behelyezkedés képességével egyként gazdagon rendelkezett. Nem hiszem, hogy problémát okozott volna neki e képesség prózairói konverziója s így nem valószínű, hogy a váltásban ilyen megfontolások is vezették.

Az *Érzelmes utazást* nem egy méltatója hozta kapcsolatba Márai 1934-es nagyhatású regényével, az Egy polgár vallomásaival. Fejtő könyve ugyan nem ér Márai korszakjelző nagyregényének magasába, de közvetlenül mellette áll. Szabadgondolkodó baloldali fiatal létére az ő polgárságtól való búcsúja is szívszorítóan érvényes. Csak az utókor olvasói renyhésege lehet az oka, hogy például könyve alábbi mondatai nem híresültek el az egymás utáni idézések szellemi labdajátékában: „Polgár vagyok, mert német frajlejnem volt, sohasem játszhattam kedvem szerint a házmestergyerekekkel és sohasem végeztem fizikai munkát. Szeretem Goethét és Erasmust, az utazást, a fürdőket, s ha rajtam múlna, mindig finom angol szövetrohákban járnék, jó cigarettákat szívnék, kakaót reggeliznék kaláccsal, s bár a polgári gazdagság következményeit a pokolba kívánom, szellemének színes és ellentmondó kavargását, az ízlések és vélemények gazdag anarkiáját fájó szívvel áldoznám fel még a saját igazságaim egyeduralmáért is. Polgár vagyok, mert kissé szeretem ellenségeimet, többre becslöm a vitát a tannál s csak olyan szellemi rendben érezném magamat egészen jól, amely a kételkedés szabadságát törvényesen biztosítaná”. A Fejtőnél négy évvel fiatalabb író- és szerkesztőtárs, Pintér József – történelmi csúsztatásokkal ugyan, de mégis rátapintva egy fontos elmozdulásra – ekként teremt kapcsolatot a két polgárságkép között: „Az emberek nem változnak a polgárságban – csak az attitűdök. És ez az, ami a polgári életformának öröklétet biztosít. Ez a folytonos megújulási képesség. Ha a Fejtő előtti nemzedékbe tartozó Márainak s korosztályának nem jutott még eszébe a szociális felelősség, nem biztos, hogy ez a felelőtlenséget is jelenti. Csak annyit jelent, hogy a polgárság inkább éltető, mint kitermelő eleme az eszméknek. Gondoljunk csak Adyra s a nyugatosokra. A legfiatalabb generáció tagjai teljességgel átérzik a „Mindenki mindenkiért” felelősséget. Ez jelentkezik Fejtő könyvében is olyan írói képességekkel, amelyet nem lehet „bízató tehetség” címen elskatulyázni a jövő számára. *Minden jelző nélküli író.*” (Ujkor, 1936, aug. 1, p. 284)

A kritikák, méltató ismertetések szerzői közt a maga 1884-es születésével a modern magyar irodalom első nemzedékéhez tartozó Kárpáti Aurél volt a legtekintélyesebb szellemi alak. A legmesszebb Fejtő könyve dicséretében épp ő ment el. „Utirajz, napló, emlékezés s egy kicsit gyónás. Vallomás egy fiatalember lassú, csendes belső átalakulásáról, a „megtérés” szokásos mentegetőző, öngigazoló magyarázkodásai nélkül. Egy polgár visszatérése a polgári életbe, meg nem tagadott, de elhagyott forradalmi kitérő után”. – írja, majd szövege végén így összegez: „Az egész olyan, mint valami művészileg tökéletesen bevégzett, önálló előtanulmány – egy elkövetkező regényhez. Mesterré avató erőpróbája egy rendkívül kulturált, finomtehetségű s természetes hangú, kitűnő írónak, aki legjobb perceiben igen jelentékeny költői magasságba emelkedik érzelmes utazása során. Tartalmas, szép könyvét az igaz értékeknek kijáró, megkülönböztetett figyelem és komoly elismerés illeti meg, őt magát pedig a legjobbak számára fenntartott hely az új magyar írók elit-csapatában”. (Pesti Napló, 1936. május 21, p. 41)

Íme látjuk, 1936 nyarára minden együtt volt Fejtő számára ahhoz, hogy végképp és visszavonhatatlanul íróvá váljék. A magyar irodalom több nemzedékének jelesei és az olvasók együtt várták a következő könyvét, amellyel beteljesíthette volna e várankozást. Tudjuk, nem így történt, Fejtő Ferenc sosem írta meg *azt* a könyvet. S én úgy vélem, nem elsősorban a fölhozott külső körülmények

miatt. Belső démona vitte más szellemi terek felé. Így gondolom annak ellenére is, hogy a regénye 2008-as harmadik kiadásához írt előszavában kivándorlása kapcsán – Zágráb és Abbazia útba ejtésével ment Párizsba – ő maga lebegteti meg még egyszer az irodalmi folytatás lehetőségét. „Mellesleg ez az emlékezetes adriai vakáció talán egy második Érzelmes utazás-regény írására bátorított volna, *mint* egy igazában inkább irodalmi, mint kritikai és tudományosabb és egyben elpolitizálódott pálya indítására”. (p. 6) (A mondat láthatólag az első – általam kurzivált – ‘*mint*’ szócska kihagyásával nyeri el értelmét. Fejtő sosem maga írta, általában diktálta és idős korában már nem teljes figyelemmel ellenőrizte a szövegeit, így maradhatott benne az értelemzavaró hiba.) S így gondolom annak ellenére is, hogy a váltás okát a következő mondatban a külső körülményekben jelöli meg: „Ha életem nem került volna szándékomon kívül más sínekre...”. Népszerű és jó monográfiákat író történész, figyelemre méltó esszéista és több nyelven fáradhatatlanul publikáló politikai publicista lett, az európai szociáldemokrácia és az egész nyugati magyar emigráció egyik legtekintélyesebb alakja. Ismétlem, mindvégig nagyon szerette első könyvét, az *Érzelmes utazást*, de amennyire tudom, sosem nevezte magát (akár csak némely részben is) írónak. „Elbűvölően tehetséges fiatalember ! – írta róla, hozzá a kilencvenedik születésnapján Esterházy Péter – Még sokat várhatunk tőle. Várjunk”. (*Hommage à Fejtő Ferenc*. Budapest, 1999, Világosság, p. 52)

Eltelt azóta még tíz év, és Fejtő Ferenc tavaly, bő egy évvel a századik születésnapja előtt, melyet nagyon szeretett volna megélni, itthagyt bennünket. Már csak magunkra várhatunk. Olvassuk hát az *Érzelmes utazást*, a modern magyar irodalom egyik legjobb regényét, és tartsuk ébren általa a párbeszédet – gyönyörűségünkre és jól felfogott érdekünkben – egykötetes írónkkal: Fejtő Ferencel.